

ҒТАМР
05.11.65

Айгүл Садвокасова¹, Дамира Ахатова², Айнұр Мажитова³

¹ ҚР Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,
әлеуметтану ғылымдарының докторы

² ҚР Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,
әлеуметтану магистрі

³ «Қоғамдық пікір» зерттеу институты,
әлеуметтану магистрі

ЖЕМҚОРЛЫҚ АДАМИ КАПИТАЛДЫҢ САПАСЫНА ЫҚПАЛ ЕТЕТІН ФАКТОР (әлеуметтанулық зерттеулер қорытындысы бойынша)

Аңдатпа. Жемқорлық – бұл экономиканың, бизнестың дамуына, ал негізінде адами капиталдың дамуына әсерін тигізетін феномен.

Мақалада қоғамдық өмірдің әр түрлі салаларындағы жемқорлықтың әлеуметтік практикалары қарастырылады. Адами капиталдың сапасын қамтамасыз ететін жүйелері мен институттардың қызметтеріге жемқорлық қауып-қатерге соқтырады. Әлеуметтік зерттеулердің нәтижелері адами капиталдың дамуынағы фундаменталды мәні бар салалар жемқорлыққа аса тап болады.

Түйін сөздер: жемқорлық, адами капитал, әлеуметтік зерттеулер.

Айгуль Садвокасова, Дамира Ахатова, Айнур Мажитова ПРОЯВЛЕНИЯ КОРРУПЦИИ КАК ФАКТОР ВЛИЯНИЯ НА КАЧЕСТВО ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА (по результатам социологического исследования)

Аннотация. Коррупция представляет собой феномен, который оказывает влияние на развитие экономики, бизнеса, прежде всего, развитие человеческого капитала.

В статье рассматриваются социальные практики коррупции в различных сферах общественной жизни. Деятельность институтов и систем обеспечения качества человеческого капитала подвергается риску со стороны коррупции. Результаты социологических исследо-

ваний говорят о том, что наиболее подверженными коррупции являются именно те сферы, которые имеют фундаментальное значение для развития человеческого капитала.

Ключевые слова: коррупция, человеческий капитал, социологические исследования.

Aigyl Sadvokassova, Damira Akhatova, Ainur Mazhitova
SOCIAL PRACTICES OF CORRUPTION AS THE REFLECTION
OF HUMAN CAPITAL QUALITY

Abstract. Corruption is a phenomenon that affects the development of the economy, business, especially the development of human capital.

The article considers the social practices of corruption in various spheres of public life. Performance of institutions and systems of human capital quality assurance are exposed to corruption. The results of sociological research demonstrate that the most susceptible to corruption are those spheres that have a fundamental importance for the development of human capital.

Key words: corruption, human capital, sociological research.

Мәселенің қойылуы

Адам капиталы сапасы экономиканың, білім берудің, инновациялардың даму деңгейін анықтайды. Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» (2017 ж. 31 қаңтар) Жолдауында нақ осы адам капиталының сапасын жақсартуға **аса көңіл бөлінген**. Бұл тапсырманы шешудегі анықтаушы бағыттар білім беру, денсаулық сақтау және халықты әлеуметтік қорғау саласы болып табылады.

Адам әлеуетінің тиімді дамуындағы маңызды шектеулердің бірі сыбайлас жемқорлық болып табылады. Ол формалды емес және қолданыстағы нормалармен және ережелермен реттелмейтін әрекеттер жасай отырып, адам мен институттардың әлеуметтік тәжірибесінен көрінеді.

«Сыбайлас жемқорлықты социологиялық өлшеу: зерттеу әдістемесі және зерттеу нәтижелеріне қоғамның қатынасы» гранттық зерттеу шеңберінде респонденттердің жұмыспен қамту саласы арқылы сы-

байлас жемқорлыққа қатысты қоғамдық пікірді зерттеу тәжірибесі қабылданды. Бұл ретте қоғам өмірінің неғұрлым әлеуметтік маңызды салаларының өкілдерінің пікірлері қарастырылған.

Дүниежүзілік тәжірибе сыбайлас жемқорлықтың әлеуметтік тәжірибелері экономикалық, саяси, құқықтық салаларда дамитынын көрсетеді. Олардың латенттік қасиеттері бар, бұл бір мәнді қорытындылар жасауға мүмкіндік бермейді. Қазақстандық тәжірибе білім беру, құқық қорғау органдарының, сот жүйесі саласында сыбайлас **жемқорлық тәжірибелерінің басым болуы туралы куәландырады**. Әлеуметтік бағыттағы мемлекеттік органдардың мемлекеттік қызметшілеріне қатысты жиі айыптаулар айтылып жатады.

Елдің ресми тұлғалары сыбайлас жемқорлық салдарынан мемлекеттік бюджеттің жоғары шығындары туралы мәлімдейді. Сонымен, ҚР Президенті жанындағы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл комиссиясының отырысында айтылған деректер бойынша, «бес жыл ішінде білім беруге мемлекеттік шығыстар 2011 жылы 1 трлн, 2015 жылы 1 трлн., 368 млрд., теңгеге дейін өскен. Сонымен қатар, бұл саладағы қабылданатын сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар әлі де жеткіліксіз және сыбайлас жемқорлық үшін шарттарды минималдауға едәуір әсер етпейді. Оның ішінде, 2014-2015 жылдар және 2016 жылдың 1 тоқсаны ішінде қаржылық тексеріс нәтижелері бойынша бюджеттік заңнаманың және мемлекеттік сатып алу туралы заңнаманың бұзушылықтары үшін 1040 лауазымды тұлға әкімшілік жауапкершілікке тартылған, білім беру жүйесінің 386 жұмыскері сыбайлас жемқорлық қылмыстарды жасағаны үшін сотталған» [2].

«Трансперенси Интернейншл» Қоры сыбайлас жемқорлық деңгейін бағалаудағы өзінің нұсқасында шетелдік компаниялардың сыбайлас жемқорлық тәжірибелерін қолдануға көрсетеді: «Қазақстанда жұмыс істейтін шетелдік компаниялардың тарапынан сыбайлас жемқорлық тәжірибелерді пайдаланудың маңызды өсуі тіркеледі. Transparency International корпоративтік сыбайлас жемқорлық бойынша соңғы дүниежүзілік есебінің деректері бойынша, Қазақстан аумағында жұмыс істейтін елуден астан аса ірі дүниежүзілік компаниялар олар Қазақстанда алатын табыстары туралы ақпаратты, төлейтін салықтары туралы ақпаратты ашпайды, қызмет салалары мен мемлекетпен қарым-қатынастары туралы ақпарат толықтай ашылмайды», - делінген зерттеуде. Қазақстанда сыбайлас жемқорлық экономиканың тұрақсыздығы салдарынан күшеюде [3].

Бұл позицияларға сүйене отырып, авторлар адам капиталы сапасына әсер ететін, қоғамның тіршілік ету саласындағы сыбайлас жемқорлық туралы респонденттердің пікірін көрсетуге мүмкіндік беретін социологиялық зерттеу нәтижелерін ұсынады.

Зерттеу әдістемесі

ҚР БҒМ Ғылым комитеті қаржыландыратын гранттық жоба шеңберінде, әртүрлі қызмет саласы өкілдерінің сыбайлас жемқорлыққа қатынасын анықтау бойынша социологиялық зерттеу жүргізген. Мұндай тәсіл әртүрлі салада сыбайлас жемқорлықты қабылдауда салыстыру жүргізуге мүмкіндік береді. Ақпаратты жинау әдісі ретінде стандартталған сауалнама бойынша жеке жауап алу (face-to-face) қолданылған.

Социологиялық жауап алу 1500 респондентті іріктеумен, барлық облыстарда, астанада, республикалық маңызы бар қалаларда жүргізілген. Іріктеу кездейсоқ түрде қалыптасқан және Қазақстанның ересек халқын жынысы, жасы, этникалық тегі, қызмет салалары бойынша (білім беру, құқық қорғау органдары, сот қызметі) бойынша репрезентациялайды.

Іріктеу қатесі (іріктеу жиынтығының орташа сипаттамаларының бас жиынтықтың орташа сипаттамаларынан ауытқуы) $\pm 2,5\%$ құрайды.

Социологиялық зерттеу нәтижелері

Респонденттерге Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа неғұрлым ұшырағыш институттарды белгілеу ұсынылған. Жауап алу нәтижелері респонденттердің қызмет салалары бойынша салыстыру кестесінде (1-кест) ұсынылған.

Барлық мақсаттық топтардың респонденттерінің пікірі бойынша жол полициясы бірінші орында тұр (57,9% – білім беру саласы, 33,1% – құқық қорғау органдары, 40,8% – сот жүйесі). Әрі қарай медициналық мекемелер келеді (32,3% – білім беру саласы, 33,1% – құқық қорғау органдары, 33,8% – сот жүйесі).

Сосын сот жүйесі келеді (31,5% – білім беру саласы, 33,1% – құқық қорғау органдары, 23,6% – сот жүйесі). Бұл жерде сот жүйесінде жұмыс істейтін респонденттердің өзінің саласын сыбайлас жемқорлық жұқтырылған сала деп белгілегендері есте қаларлықтай болып табылады.

Кеден органдары төртінші позицияны иеленді – (21,3% – білім беру саласы, 21,9% – құқық қорғау органдары, 22,3% – сот жүйесі).

Құқық қорғау және сот органдары респонденттерінің арасында бесінші жолды білім беру мекемелері алады - сәйкесінше 20,8% және 21,0%. Білім беру саласы өкілдерінің жауаптары арасында бұл позицияны жергілікті биліктер алады – 21,3% (1-кестені қараңыз).

1-кесте. Сіздің пікіріңізше, Қазақстанда қандай салалар мен институттарды жемқорлық барынша жайлаған?

Жауаптардың варианттары *	Білім беру саласының өкілі	Құқық қорғау органдары	Сот жүйесі
Жол полициясы	57,9	33,1	40,8
Медициналық мекемелер	32,3	33,7	33,8
Сот жүйесі	31,5	33,1	23,6
Кеден органдары	21,3	21,9	22,3
Білім беру мекемелері	14,9	20,8	21,0
БКШ саласы	14,9	11,8	16,6
Ірі кәсіп	17,9	18,0	13,4
Жергілікті билік	21,3	18,0	19,7
Жеке компаниялар мен өнеркәсіптер	8,1	14,0	14,0
Көші-қон полициясы	8,9	4,5	8,9
ХҚКО	2,6	3,9	2,5
БАҚ	4,3	3,9	7,6
Салық органдары	11,9	11,2	7,0
Үкіметтік емес ұйымдар, саяси партиялар	2,6	1,7	3,8
Жалпы қоғам	11,5	15,2	12,7
Жауап беруге қиналамын	1,7	3,9	10,8

*Қорытындысы 100% тең емес, өйткені респонденттер жауаптың бірнеше вариантын таңдауы мүмкін

Сыбайлас жемқорлық деңгейін неғұрлым төмен бағалауларды респонденттер өзінің жұмыспен қамту салаларына беретініне көңіл бөлу қажет. Сонымен сыбайлас жемқорлық көбірек жұқтырылғандардың қатарында барлық арнаулы топтар дерлік жол полициясын атаған. Көлденең бөлікте құқық қорғау органдарының өкілдері ең сыбайлас жемқорлықты жол полициясы болып табылады деп азырақ деңгейде санайды.

Осындай әлеует «білім беру мекемелері» мен «сот жүйесі» позициясы бойынша байқалады.

Білім беру, құқық қорғау органдары мен сот жүйесі салаларындағы

жағдайды неғұрлым дәл талдау үшін «Сіз жұмыс істейтін саладағы сыбайлас жемқорлық деңгейін қалай сипаттап берер едіңіз?» деген сұрақ қойылды.

Білім беру және құқық қорғау органдары саласында жұмыс істейтін респонденттердің пікірлері сыбайлас жемқорлықтың төмен деңгейі мен жоқтығы арасында бөлісті. Сонымен, сәйкесінше 34,0% мен 33,7% сыбайлас жемқорлықтың төмен деңгейін бөліп көрсеткен, ал 28,9% және 30,9% жауап алынған респонденттердің жұмыс істеу саласында оның мүлде жоқтығын айтқан.

Сот жүйесі өкілдерінің жауаптарындағы жағдай шамалы басқаша болып тұр. Көпшілігі сыбайлас жемқорлықтың жоқтығын айтқан - 39,5%. Бұл ретте, 27,4%-ы сот жүйесі үшін сыбайлас жемқорлықтың орташа деңгейі тән деп санайды (2-кестені қараңыз).

2-кесте. Сіз өзіңіз жұмыс жасайтын саладағы жемқорлық деңгейін қалай сипаттайсыз? (%)

	<i>Білім беру саласының өкілі</i>	<i>Құқық қорғау органдары</i>	<i>Сот жүйесі</i>
Жоғары деңгейде	7,7	3,9	3,2
Орташа деңгейде	20,9	23,0	27,4
Төмен деңгейде	34,0	33,7	20,4
Бұнда жемқорлық жоқ	28,9	30,9	39,5
Жауап беруге қиналамын	8,5	8,5	9,5
Барлығы	100,0	100,0	100,0

Соңғы жыл ішінде өзінің жұмыс істеу саласында сыбайлас жемқорлықтың деңгейі өзгерісін анықтау кезінде барлық үш топтың респонденттерінің көпшілігі өзгерістер болмағанын айтқан (43,0% - білім беру саласы, 39,9% - құқық қорғау органдары, 31,8% - сот жүйесі).

Сонымен қатар сыбайлас жемқорлық деңгейі төмендеуінің оң тенденциясы да байқалады. Сонымен, білім беру саласы өкілдерінің 18,3%-ы сыбайлас жемқорлық деңгейінің кішігірім төмендеуі туралы пікір білдірген, құқық қорғау өкілдерінің 21,9% -ы мен сот органдарының 16,6%-ы осындай пікірді ұстанады. Одан басқа, сот жүйесі респонденттерінің 18,5%-ы мен құқық қорғау органдарының 16,9% -ы олардың жұмыспен қамту саласында сыбайлас жемқорлық деңгейінің едәуір төмендегенін айтқан (3-кестені қараңыз).

3-кесте. Өзіңіз жұмыс істейтін саладағы жемқорлық деңгейі соңғы жылдары өзгерген, өзгермегендігін нақтылауыңызды өтінеміз?

<i>Жауаптардың варианттары</i>	<i>Білім беру саласының өкілі</i>	<i>Құқық қорғау органдары</i>	<i>Сот жүйесі</i>
Айтарлықтай ұлғайды	2,1	0,6	2,5
Біршама ұлғайды	11,9	7,9	12,1
Өзгерген жоқ	43,0	39,9	31,8
Біршама төмендеді	18,3	21,9	16,6
Айтарлықтай төмендеді	8,5	16,9	18,5
Жауап беруге қиналамын	16,2	12,8	18,5
Барлығы	100,0	100,0	100,0

Үш зерттелетін саланың респонденттері халықтың олардың ұйымдарының қызметкерлеріне сенімі деңгейін айтарлықтай жоғары бағалайды. Сонымен, «жоғары» және «жоғарыға жақын» жауаптарының жиынтығы білім беру саласы өкілдерінің арасында 40,8% құрады, құқық қорғау органдары - 44,3% сот жүйесі – 50,9%. Жауап алынғандардың ¼ шамалы артығы сенімділік деңгейін «не жоғары емес, не төмен емес» деп анықтады, сәйкесінше 26,4%, 26,4% және 28,0% (4-кестені қараңыз).

4-кесте. Сіздің салаңыздың мекемелерінің қызметкерлеріне деген халықтың сенім деңгейі қандай деп ойлайсызсыз? (%)

<i>Жауаптардың варианттары</i>	<i>Білім беру саласының өкілі</i>	<i>Құқық қорғау органдары</i>	<i>Сот жүйесі</i>
Жоғары	17,0	14,0	21,0
Жоғарылау	23,8	30,3	29,9
Жоғары да емес, төмен де емес	26,4	26,4	28,0
Төмендеу	6,0	4,5	7,0
Төмендеу	3,8	4,5	3,8
Жауап беруге қиналамын	23,0	20,3	10,3
Барлығы	100,0	100,0	100,0

Жоғары сенім себептері туралы айта отырып, барлық мақсатты топтар мұндай қарым-қатынас себепін түсіндіре алмады. Құқық қорғау органдары үшін сенімділіктің жоғары деңгейіне олар азаматтардың тыныштығы мен қауіпсіздігін қорғаудың арқасында лайықты екені толықтай айқын – 28,0%.

Сот жүйесінің өкілдері де осындай пікірді ұстанады.

Білім беру саласы өкілдерінің позициясы толықтай түсіндірілмейді, себебі 72,5%-ы халықтың сенімінің жоғары деңгейі себептерін атай алмады. (5-кестені қараңыз).

5- кесте. Сенім деңгейінің жоғары болушың себептері.

<i>Жауаптардың варианттары (сарапшылар сөзінен жазылылып алынған)</i>	<i>Білім беру саласының өкілі</i>	<i>Құқық қорғау органдары</i>	<i>Сот жүйесі</i>
Халықтың сеніміне ие	17,5	32,0	30,3
Азаматтық істер азайған	2,5	-	6,1
Жоспарлы жұмыс жүргізілуде	7,5	12,0	9,1
Халықтың тыныштығы мен қауіпсіздігін қорғайды	-	28,0	24,2
Жауап беруге қиналамын	72,5	28,0	30,3
Барлығы	100,0	100,0	100,0

Респонденттер ұсынатын ұйым қызметкерлеріне халықтың сенімінің төмен деңгейі себептерін белгілей отырып, барлық үш мақсатты топтың жауап алынғандарының көпшілігі жауап беруге қиналған. Құқық қорғау органдары өкілдерінің 12,5 %-ы ғана олардың жұмысында сыбайлас жемқорлықтың барын айтқан (6-кестені қараңыз).

6-кесте. Сенім деңгейі төмендігінің себептері (%)

<i>Жауаптардың варианттары (сарапшылар сөзінен жазылылып алынған)</i>	<i>Білім беру саласының өкілі</i>	<i>Құқық қорғау органдары</i>	<i>Сот жүйесі</i>
Сенімсіздік	33,3	-	-
Мектептер беделінен айырыла бастаған	11,1	-	-
Жемқорлық бар	-	12,5	-
Жауап беруге қиналамын	55,6	87,5	100,0
Барлығы	100,0	100,0	100,0

**Қорытындысы 100% тең емес, өйткені респонденттер жауаптың бірнеше вариантын таңдауы мүмкін*

Жауап алу білім беру саласы мен сот жүйесі респонденттерінің көпшілігі сыбайлас жемқорлық нәтижелері айтарлықтай сезілетін

деп санайды, бірақ олар тым елеулі емес - сәйкесінше 58,7% және 56,1%. Екі топтың респонденттерінің 23,0% және 27,4% сәйкесінше оң бағаны берген.

Құқық қорғау органдарында жұмыс істейтін жауап алынғандардың көпшілігінің пікірлері елдегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы жұмыстың оң бағасы мен бұл қарсы әрекет ету нәтижелерінің азғантайлығы арасында тепе- тең бөлісті (42,1%- дан) (7-кестені қараңыз).

7-кесте. Сіз жемқорлыққа қарсы жұмыстың өткен жылғы нәтижелерін байқадыңыз ба?

<i>Жауаптардың варианттары</i>	<i>Білім беру саласының өкілі</i>	<i>Құқық қорғау органдары</i>	<i>Сот жүйесі</i>
Иә, елімізде жемқорлықпен күрес бойынша көптеген жұмыстар ісделуде	23,0	42,1	27,4
Нәтижелер бар, бірақ олар соншалықты ауқымды емес	58,7	42,1	56,1
Нақты нәтижелер жоқ, барлығы бұрынғысынша қалып отыр	13,2	12,4	13,4
Жағдай бұрынғыдан да нашарлаған, жемқорлық тек күшейіп келеді	3,8	2,2	3,1
Жауап беруге қиналамын	1,3	1,2	-
Барлығы	100,0	100,0	100,0

Сыбайлас жемқорлықтың таралуының негізгі себептері ретінде респонденттер мемлекеттік ұйымдар мен ұйымдарда төмен жалақыны жиі атайды.

Екінші орында – мемлекеттік органдардың жұмысының ашықтығы мен айқындығының жоқтығы.

8-кесте. Еліміздегі жемқорлықтың таралауының негізгі себептерін атаңыз

<i>Жауаптардың варианттары (сарапшылар сөзінен жазылып алынған)</i>	<i>Білім беру саласының өкілі</i>	<i>Құқық қорғау органдары</i>	<i>Сот жүйесі</i>
Жауапқа тартылмаушылық сезімі	32,3	30,3	25,5
Мемлекеттік органдар мен мекемелердегі жалақы төмендігі	37,4	31,5	31,2

Жауаптардың варианттары (сарапшылар сөзінен жазылып алынған)	Білім беру саласының өкілі	Құқық қорғау органдары	Сот жүйесі
Заңнаманың кемелсіздігі	17,0	19,7	22,9
Мемлекеттік органдар жұмысындағы ашықтық пен айқындылықтың болмауы	21,3	19,7	19,7
Халықтың және партиялардың тарапынан, немесе халықтың мүддесін қорғайтын депутаттардың және басқа да құрылымдар тарапынан бақылаудың болмауы	17,0	10,1	15,9
Ұлттық дәстүрлер, менталитет	10,6	21,9	15,3
Туыстық байланыстардың кең таралуы	24,3	28,1	22,3
Жауап беруге қиналамын	3,4	2,8	6,4

** Қорытындысы 100% тең емес, өйткені респонденттер жауаптың бірнеше вариантын таңдауы мүмкін*

Жауап алуға қатысқан респонденттердің барлық үш топтарының респонденттері сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін жоюдың кейбір шаралары дамуының әлеуметтік- экономикалық дамуына әсерін бағалаған. Бағалау мемлекеттік қызметтерді көрсету кезінде халықпен лауазымды тұлғалардың тікелей байланыстарын төмендетуге; халықтың, оның ішінде мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәдениетін қалыптастыруға; азаматтардың жүріс- тұрысының сыбайлас жемқорлыққа қарсы моделі мен сыбайлас жемқорлықты қабылдамаудың қоғамдық атмосферасын қалыптастыру бойынша кешенді және мақсатқа сай ақпараттық жұмысты қамтамасыз етуге; мемлекеттік қызметшілердің еңбегі мен әлеуметтік кепілдіктерді төлеу саласында қабылданатын шараларға бағытталған шаралар бойынша алынған.

Жоғарыда аталған шаралар барлық үш мақсатты топтың әсер етуінің жоғары бағасын алған (таңдаудың 20,0% - нан артық). «Құқықтық мәдениетті қалыптастыру» деген шара неғұрлым сыни қабылданады. Бұл бағыттың әсер етуінің жоғары деңгейін білім беру саласы өкілдерінің **17,9% -ы белгілеген.**

Егер жұмыспен қамту салалары бойынша респонденттердің жау-

аптарын салыстырсақ, құқық қорғау органдарының өкілдері көбірек деңгейде келесі шаралардың әсерінің төмен деңгейін берген:

- азаматтардың жүріс- тұрысының сыбайлас жемқорлыққа қарсы моделі мен сыбайлас жемқорлықты қабылдамаудың қоғамдық атмосферасын қалыптастыру бойынша кешенді және мақсатқа сай ақпараттық жұмысты қамтамасыз ету (18,0%);

- мемлекеттік қызметшілердің еңбегі мен әлеуметтік кепілдіктерді төлеу саласында қабылданатын шаралар (17,4%).

Сот жүйесі **өкілдері** үшін мына шаралар азырақ әсер етеді:

- мемлекеттік қызметтерді көрсету кезінде халықпен лауазымды тұлғалардың тікелей қосылуымен байланысты (15,3%);

- халықтың, оның ішінде мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру (14,6%);

- азаматтардың жүріс- тұрысының сыбайлас жемқорлыққа қарсы моделі мен сыбайлас жемқорлықты қабылдамаудың қоғамдық атмосферасын қалыптастыру бойынша кешенді және мақсатқа сай ақпараттық жұмысты қамтамасыз ету (4,6%);

Білім беру саласының **өкілдері мынадай** бағыттардың әсер етуіне азырақ сенім білдіреді:

- халықтың, оның ішінде мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру (14,9%);

- азаматтардың жүріс- тұрысының сыбайлас жемқорлыққа қарсы моделі мен сыбайлас жемқорлықты қабылдамаудың қоғамдық атмосферасын қалыптастыру бойынша кешенді және мақсатқа сай ақпараттық жұмысты қамтамасыз ету (15,3%);

Аталған шаралар халықпен жұмыста коммуникативтік әдістерді белсендіруге, ақпараттық кеңістікте қабылдамау атмосферасын жасауға бағытталған. Олар жауап алуға қатысқан салалардың қызметкерлерінің жәрдемдесуімен тиімді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жұмыстың қабылданатын шараларының соңғы мақсатына жету үшін арнаулы топтарда, ең алдымен, білім беруде, құқық қорғау органдары мен сот жүйесінде мақсатқа лайықты жұмысты жүргізу қажет.

Қорытындылар

Зерттеу нәтижелері екі өзара байланысты ауыспалының барын көрсетеді.

Бірінші - бұл сыбайлас жемқорлыққа қарсы жұмыстың тиімділігін анықтайтын адам капиталы **сапасы**. Яғни бұл сыбайлас жемқорлық тәжірибесінен бас тарту, қоғамның барлық секторларының өзара

әрекет етуінің айқын және түсінікті механизмдерін құру, ашық ақпараттық кеңістік.

Екіншісі – адам капиталының сапасын қамтамасыз ету бағдарламаларын іске асыру үшін, бірінші кезекте, жауапты қызмет салалары.

Талдау адам капиталының даму саласын нақты салаларда сыбайлас жемқорлық тәжірибелері деңгейін өздігінен бағалаумен корреляциялау қажет екенін көрсетті. Бұл жағдайда екі фактордың бір-біріне әсерінің неғұрлым жақын түсінілуі мүмкін.

Осылайша, адам **капиталы сапасы** сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудың, сыбайлас жемқорлыққа және сыбайлас жемқорлық тәжірибелеріне жол бермеудің тиімді тетіктерін құруға қарсы әрекет етудің басты факторы болады.